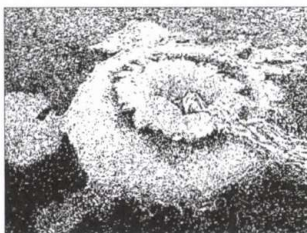

forrás

49. ÉVFOLYAM 2017. 12. SZÁM

Tandori Dezső	3	Csak; Egyszerűen; Felhát; Máshogy vagy; Mint a; Bármí (versek)
Vári Attila	6	Kulcsmásoló
Tózsér Árpád	16	Amida; Thészeusz egy moszkvai kórházban (versek)
Hász Róbert	18	Fábián Marcell pandúrdetektív tizenhárom napja
Borda Réka	37	Variációk üveggolyóra; Szivacs (versek)
Térey János	39	Influenza
Lanczkor Gábor	44	Indiai útinapló
José Luís Peixoto	49	Jegyzetfiók (versciklus – Gál Soma fordítása)
Juhász Tibor	52	Egy éjszaka a Hiltonban
***	55	„Nem épül be eléggé a szélesebb közönség tudatába, hogy milyen értéknek vagyunk a birtokában” (Ittész Mihállyal Kriskó János beszélget)
***	72	„Kecskemétnek a magyar Salzburggá kell válnia” (Erdei Péterrel Kriskó János beszélget)
***	86	„Mindig megtaláltak a feladatok” (Nemes László Norberttel Kriskó János beszélget)

Pintér Lajos
Szabó Gábor

113 Szobrok? Szobrok!
115 Bevezetés egy családregegybe: identitás alkotása

(Nádas Péter: Világoló részletek)

A. Gergely András

123 Varga Lajos Márton emlékezetére
(nekrológ helyett)

A Kecskeméti Acélszobrászati Szimpózium munkáiból (Fotók: Banczik Róbert)

forrás

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT •
Megjelenik havonként • Főszerkesztő: Füzi László • Kecskemét Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata • Kiadja a Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek Nonprofit Kft.; Felelős kiadó: Füzi László • A szerkesztőség címe: 6000 Kecskemét, Kápolna u. 11.; Telefonszáma: 76/482-223; Honlapcím: www.forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@mail.datanet.hu • Tördelés: VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@fibermail.hu • Nyomdai kivitelezés: Print2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; Tel.: 501-240; Felelős vezető: Szakálas Tibor

A szerkesztőség tagjai: Buda Ferenc (főmunkatárs), Füzi Péter, Pál-Kovács Sándor Attila, Pintér Lajos (szerkesztő), Bosznay Ágnes (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: Bahget Iskander, Dobozi Eszter, Komáromi Attila • Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. • A borítón Benes József Forrás című munkája • A borítót és a tipográfiát tervezte: Zalatnai Pál • Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Rt. 1097 Budapest, Táblás u. 2. • Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu Belföldi előfizetési díj: 4800,- Ft • Index: 25947 • HU ISSN 0133-056X

Szabó Gábor

Bevezetés egy családregénybe: identitás alkotása

(Nádas Péter: Világló részletek)

*„Nem fekszik-e sok élő és halott velünk együtt az ágyban,
velünk isznak a poharunkból és velünk hajolnak le, ha lehajlunk.”*

(Hofmannsthal)

Azt hiszem, a *Világló részletek* recepciójában gyakorta fog megkerülhetetlen kérdésként felmerülni – talán külön ezt taglaló tanulmányok formájában is – a memoár azon sajátossága, ahogyan a mű a szépirodalmi beszédmód határait szétfeszítve a legkülönbözőbb diszciplínákat vonja megszólalásának illetékességi körébe. Nem csupán arról van szó, hogy nagy elődeihez – Musilhoz, Thomas Mannhoz vagy Prousthoz hasonlóan – Nádas regénye esszéisztikus betéteket magába építve térképezné föl és elemezné a kulturális mező erővonalait, hanem arról, hogy a *Világló részletek* részben a történettudomány, a szociálpszichológia, a mentalitástörténet, a politikai filozófia vagy a pszichoanalízis módszereit, nyelvhasználatát, vizsgálati metodikáját felhasználva végzi el a maga roppant történelmi és énanalízisét. A regényforma Nádas számára mindig a társadalmi és a személyes önismeret egymástól elválaszthatatlan mechanizmusainak esztétikai keretezésű feltárását jelentette, ebben a két vastkos kötetből összeálló memoárban azonban – éppen az önéletrajz műfajiságából adódóan – az analízis elsődleges tárgyá és módszerré válik, a múlt megismerésének, illetőleg ebből fakadóan a jelen lehetséges rögzítésének programjává. A memoár, az esszé és a szépirodalom határterületein mozgó, hibrid szövegek a magyar irodalomban viszonylag kevésbé elterjedtek. A *Világló részletek* elődeihez ebben a tekintetben talán György Péter *Apám helyettje* sorolható, Déry *Ítélet nincse* (erről lesz még szó), vagy akár Lengyel Péter *Cseréptörése*, sőt még távolabbról Vas István életrajzi regényei is. Mindegyik esetben olyan intellektuális fejlődéstörténetekről van szó, amelyekben az „én” kereséstörténete a történelmi múlt tabuinak, elhallgatásainak feltárási kísérletével, analízisével és gazdag adatolásával párosul.

A szorosan vett önéletrajz, tehát az elbeszélő személyes életére vonatkozó emlékek az 1944 és 1956 közti időszakot ölelik fel: az 1944-ben két éves elbeszélő első emléknymóának részletes leírásától, amely bombatalálatot kapott házuk összeomlásának átéléséről tudósít, a forradalomig, melynek történetfilozófiai elemzése kapcsán Nádas a társadalmi változásokkal, berendezkedésekkel kapcsolatos székepszisét elemzi. E két időpont tehát – aligha véletlen – (a fizikai) összeomlástól (az ideológiai) összeomlásig foglalja keretek közé az elbeszélő gyerekkorát, ám ahogy a memoár nyelve is átlépi a szépirodalmi beszédmód határait, úgy ezek az időhatárok is csupán kiindulási pontot jelentenek számára. Ennek oka abban keresendő, hogy a *Világló részletek* középpontjában álló személyiségkonceptió

A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-0007 azonosítószámú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország Költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

értelmében az „én” formálódása, kialakulása, kultúrába történő betagozódása alapvetően olyan személyes viszonyok közegében zajlik, amelyek nagyrészt tudattalanul tágabb gazdasági, társadalmi, történelmi folyamatokat közvetítenek. A szűkebb-tágabb család tehát olyan „szocializációs ügynökség” (Wilhelm Reich) szerepét tölti be az én fejlődésében, amely bizonyos társadalmi struktúrák létrehozásában érdekelt, s amellyel kapcsolatban az elfogadás, az ellenállás, esetenként a traumatizáció bonyolult pszichés együttese alakítja a személyiség mintázatának formálódását. Nádas memoárja ebben a szellemben tágítja tehát az emlékező én analízisét, egy olyan szövevényes családtörténet viszonyrendjébe helyezve kialakulásának feltételeit és mozgatórugóit, mely az eredet keresésének időbeli határait jóval a személyes emlékezés lehetőségei elé tolja vissza. Így a *Világló részletek* valódi kezdőpillanata a 19. század derekára-végére tehető, Nádas apai felmenőinek, a szabadelvű magyar zsidóság kiemelkedő, az asszimilációban és a modernizációban fontos szerepeket betöltő értelmiségi figuráinak bemutatásával.¹ Mezei Ernő – az ő lendületes, a tisztaeszleri per kapcsán elhangzott parlamenti beszéde 1882-ből a korabeli jegyzőkönyvek alapján meg is idéződik a műben (VR/I. 146–153.) – és Mezei Mór, a zsidók emancipációjáért folyó küzdelem egyik vezéralakja jelenti az eredetanalízissel kapcsolatos első két nyomot az elbeszélő számára, akiknek körültekintő, dokumentumok, történelmi források és a családi szájhagyomány alapján történő megidézése egy lehetséges szellemi forma, világlétfogás és habitus fontos identitásajánlataként jelenik meg a memoárban. Az időbeli keret a másik oldalon is kitelődik némiképp, hiszen több utalás történik az elbeszélő szakítására a családdal, konfliktusára, majd elköltöztetésére Magda nevű nagynénjétől az 1960-as évek végén. E két tág határpont akár ismét hordozhat magában némi szimbolikus tartalmat, amennyiben a zsidóság emancipációs küzdelmétől a személyes emancipáció, a függetlenné válás pillanatáig húzza meg az emlékezés ívét.

A szerteágazó családi viszonyok bemutatása néhány kiemelten fontos, nagy drámai erővel megrajzolt karakter megjelenítését teszi lehetővé, akik az elbeszélő énanalízisében csomóponti szerepeket látszanak betölteni. Ezek a csodálatos plaszticitással megformált alakok nem csak a magyar, de az európai irodalom emlékezetes karakterábrázolásainak méltó társai. Mezei Ernő és Mór mellett ilyen figura az apa, Nádas László, a maga modernista nevelési elveivel, a tudás megszerzésének fontosságát hangsúlyozó pedagógiájával; a nagymama, Nussbaum Cecilia kicsinyes, előítéletes, provinciális, jiddis tirádákat zengő figurája; Nádas Magda és férje, Aranyossi Pál karaktere, akik az illegális évei után a kommunista nomenklatura elitjébe emelkedve szembesülnek az eszme és a valóság – Magda számára mentális összeomlást eredményező – diszkrepanciáival. És természetesen az anya, Klára alakja, aki férjével egyetemben szintén Rákosiék legfelsőbb köreihez tartozva volt képtelen szembenézni kommunisztikus elvei gyakorlati meggyalázásával, és aki egy háttorzongatóan tragikus jelenetben élete vége felé, egy általa rendezett május 1-jei felvonuláson a dísztribün előtt elhaladva mindennek ellenére torka szakadtából éltette a Pártot és Rákosit. A *Világló részletek* szereplőinek mindegyike – tehát nem csak e nagyszabású portrékban megelevenedő alakok – tágas összefüggérendszerben ábrázolódik, olyan *karakterként* jelenik meg, amelyet Wilhelm Reich „megfagyott történelem”-nek nevez, s amelyben egy adott korszak szociológiai folyamatai merevednek meg. Nádas érzékeny, gazdag leírásai mintegy kiolvasztják e zárt karaktertömböket, és megmutatják – elemzik, analizálják, feltárják – azokat a társadalmi, kulturális összetevőket, amelyek bennük sűrű-

1 Az ükapa, Neumayer Lázár személye megbízható adatok hiányában csupán homályos és bizonytalan adatfoszlányok révén kerül említésre, az elbeszélő itt nem kevés sajnálkozással rögzíti az emlékezés határait: „*Semmibe vesznek a családtörténeti szálak. Mélyebbre ezen a szálon nem látok vissza az időbe.*” (VR/I. 104.) E csüggedt beismerés mintha a József és testvérei kezdősorait visszahangozná: „*Mélységes mély a múltnak kútja. Vagy nevezzük inkább feneketlennek?*”

sődnek. Az emlékező-elbeszélő tulajdonképpen saját karakteranalízisét is ennek szellemében végzi: „az ember egyszerre sokféle hagyomány konvenciójából van összerakva, még akkor is sokféleből, ha választ közöttük, vagy születése helyének és idejének szociális viszonyrendszerével választásra kényszerítették.” (VR/I. 374.).

A család különböző tagjainak eltérő társadalmi státusa – országgyűlési képviselő, jogász, hírlapíró, kommunista értelmiségi, középosztálybeli kispolgárok – így alkalmas nyújt változatos társadalmi rétegek szokás- és ízlésvilágának, kulturális beágyazódásainak, nyelvi készségeinek, öltözködési és táplálkozási sajátosságainak részletgazdag bemutatására. A különböző karakterekhez kapcsolódó szokásrendeket, vagy azok egy elemét az elbeszélő kiemeli, eltávolítja hordozójától, mintegy tünetként kezelve, távolságtartó figyelemmel veszi szemügyre a jelenség mechanizmusát, mintázatát és viszonyát az adott kulturális mező szerkezetéhez. Így kerül bemutatásra többek között a gasztronómia, a műszaki tudományok, a mezőgazdaság, az építészet, a textilművészet, a hírlapírás, a divat, a háztartási alkalmazottak munkája, a politika stb. stb. Ezek együtteséből áll össze az elmúlt mintegy másfél évszázad történelme a *Világoló részletek* lapjain, mégpedig nem (csak) a nagy, sorsfordító események sorozatának históriája-ként, hanem a mindennapi élet közegét rejtő finomszerkezet rezdüléseiből formálódva. Kézenfekvőnek látszik a memoár történelemkoncepciójával kapcsolatban az Annales-kör említése, én emellett Hajnal István munkásságának előzményjellegére hívnám fel a figyelmet. Hajnal már a 30-as években írott munkáiban amellel érvel, hogy a történelmi-kulturális fejlődés dinamizmusát a társadalomszervezés és a kommunikáció egymást átszövő története adja. E többlemű, nem célelvű változássor kapcsán vezeti be a mindezt mozgató „aprómunka” és a (tradícióval szembeállított) „szokásszerűség” fogalmait. Nádas regényének heterogén, egymás mellett élő, egyszerre egymásba fonódó és elkülönülő társadalmi-kulturális rétegeinek lenyűgözően információgazdag bemutatása azt mutatja meg – Hajnal szellemében –, hogy a „szokásszerűsége” nyugvó, receptív, nem eseményyszerű változások miképp módosítják elsőként magát a *közeget*, az emberek egymáshoz való *viszonyát*, az érintkezésüket lehetővé tevő *eszközöket* és *módokat*, melyek aztán kijelölik az egyes ember helyét is a társadalmi térben, történeti szituációban. A *Világoló részletek* történelmi panorámája azt próbálja megérteni, hogyan lesz a külső világ belsővé, s miképp teremti meg a külső világot a belső: hogyan működik az átjárás a társadalmi valóság és a szubjektum között.

Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy a műben megmutatkozó társadalomtörténeti szemlélet demonstratív célja pusztán múltunk egy igen tágas szeletének aprólékos kutatómunkán alapuló leírása lenne. Ami Nádas elbeszélőjét izgatja, az nem más, mint azoknak az elhallgatásoknak, elfojtásoknak a szövevénye, amelyeket a kultúrába történő betagozódás folyamata ír a szubjektumba, és amelyek a társadalmi mechanizmusok rendjébe visszaépülve e mechanizmusok működésének részbeni mozgatóivá válnak. Azokat a feldolgozatlan (feldolgozhatatlan) nem verbális lenyomatokat akarja láthatóvá tenni, amelyek az egyén és a kultúra közt áramló csereáttétek során képtelenek valamiféle szimbolikus, megnyugtató formában a felszínen rögzülni. A hallgatás, a félrenézés, a hazugságok pszichés torzításainak én- és valóságformáló hatása, a felszín és a mögöttes rétegek közötti átjárhatóság, egyáltalán, a kultúra analízise Nádas írásművészetének eddig is kiemelt témája volt. Mindennek érzékletes kitapintása ezúttal is a memoár talán elsőleges (ismeret)filozófiai ambíciója, sikere pedig természetesen a mű esztétikai tétje: „Mindent, de mindent meg fogok írni, amit az emberek elhallgatnak egymás elől.” (VR/I. 522.)

A nagy történelmi elhallgatások, elfojtások – elsősorban az ostrom, a megszállás és a kommunista mozgalom traumái – Nádas regényében színlelések és hazugságok nyelvhasználatunkba is beszüremkedő soraként láttatják kollektív és személyes sorsunkat.

(Álljon erre példaként az a jelenetsor, amelyből világossá válik az elbeszélő számára, hogy Magda nagynénjének nyomtatásban megjelent emlékiratait [*Rendszertelen önéletrajz*, Bp. 1978] és a valóságos események közt meglehetősen szakadék tátong: könyvét a személyes bosszú mellett az ideológiához, mint „mutáns autoritás”-hoz fűződő lojalitás formálta.)

A memoár a látszat és a valóság kettősségét állítva a homlokzat mögötti, elfedett részek igazságát próbálja megérteni, e tekintetben a „gyanú hermeneutái” nagy, modernista áramához kapcsolódva. „*Van egy másik világ a látható mögött. Ott ragyog az ember teljes arca és alakja, vagy csak onnan nézve válik láthatóvá.*” (VR/II. 175.) – írja az elbeszélő egy helyütt, szinte a memoár poétikai és ismeretelméleti célkitűzését fogalmazva meg, s amikor máshol azt olvassuk, hogy „*a hangköz és a szünetjel is zenéhez tartozik.*” (VR/I. 328.), akkor ezt ismét olyan metaforikus önreflexióként vagyunk hajlamosak értelmezni, amely egyszerre jellemzi a hallgatások és törések által mintázott kulturális szöveget, és az ezt ábrázoló műalkotás elliptikus szerkezetét. Ugyanakkor az sem kétséges, hogy ez az archeológiai vizsgálódás veszélyes alászállásként értelmeződik az elbeszélő számára, ahol a megértés ígérete, az „igazsághoz” való eljutás feladata rémisztő tartományokba enged bepillantást. Ismét önreflexív módon utalhat erre a következő passzus: „*valamelyik lexikonban találtam Janusról egy eddig ismeretlen ábrázolást. Ezen két félrenéző arca közé volt zárva egy harmadik arca, a szemtől szembe néző. S ennek milyen volt a tekintete, Uramisten. Őrült volt a tekintete. (...) A kérdés az volt, hogy miként láthatnám ezeket egybe.*” (VR/I. 522–525.) A személyes és a történeti egymástól függetleníthetetlen kölcsönviszonyait, áttételeit illető előfeltevései értelmében az elbeszélőnek mindez kíméletlen belső utazást jelent egyúttal saját énjének, szubjektumának mélyére is. E kölcsönös egymásba foglalódás helyzetét így jellemzi a szöveg: „*egy színházi előadás, amiben nem csak nézőként vagyok jelen.*” (VR/I. 182.)

Ezzel függ össze a *Világló részletek* formai megoldásának azon leleménye, hogy az emlékfolyam egy pszichoanalitikus *talking cure* módszerét, metodikáját imitálva jeleníti meg magát, amelynek szereposztása az előző színházas hasonlat alapján úgy fordítható át a pszichológia nyelvére, hogy itt az elbeszélő egyszerre paciens és terapeuta, megfigyelő és megfigyelt, vizsgálódásának tárgya és alanya. E kettős szerepvállalás paradoxája magyarázza és indokolja az elbeszélői pozíció mindentől – így saját magától is – távolságot tartó helyzetét, illetőleg az emlékezés nyelvének reflektált, az azonosulás, belehelyezkedés, az érzelmi közösség vállalását legtöbbször fegyelmezetten visszafogó modalitását. Ez az idegenség egyfajta személyiség-metaforaként eseményszerűen is megjelenik a visszaemlékezések során, pl. az autisztikus vonások, a feminitás vagy a betegségek többszöri hangsúlyozásakor, melyek mindegyike a gyerek közösségi léttel szembeni kívülállását erősíti. A jellemrajznak ezek a vonásai ráadásul visszaírnák Nádas (elbeszélőjének) figuráját a művészregények hasonlóan érzékeny, beteges, a materiálisan durva világból kivonuló túlfinomult alkotó ismert karakterológiájába.

Az emlékező idegenségét erősíti az is, hogy legtöbbször a mások nyelvén szólal meg, családi beszélgetéseket idéz, levéltári dokumentumokat citál, kutatásokra hivatkozik, történeteket ismét stb. Ugyanakkor a személyes emléknymok mellett, amelyek elképesztően plasztikusan jelennek meg a könyv lapjain, az elbeszélő maga is gyakorta mások nyelvén képződik meg. Ebben a mindenkori mások által uralt, elhallgatásoktól és elfojtásoktól terhes (kulturális) konfliktustérben az elbeszélő olyan pszichoanalitikusként próbálja rekonstruálni múltját, és a hozzá kapcsolódó életvilágokat, aki az emlékezést az önazonosság megszerzésének biztosítékaként kezeli, melynek segítségével beléphet az idő folytonosságába és nyitottá válhat a jövő felé. A *Világló részletek* elbeszélője/analitikusa a nem-értéstől a megértésig vezető folyamatot jár végig emlékezése során. Hogy ez a „megértés” miben is állna, az egyértelműen mindenesetre nem derül ki a memoárból, ám a szöveg bizonyos utalásai azt valószínűsítik, hogy a pontos jelentésrögzítés makacs igényét

valamiféle siker koronázza. Azok a refrénszerűen vissza-visszatérő, a szöveg belső tagolásának egyik hangsúlyos részét képező állandósult fordulatok, mint a „*másfél évtizednek kellett elteltie, míg egy világos pillanatomban megértettem...*” (VR/I. 197.), vagy „*Legalább két évtizeden át nem tudatosodott bennem...*” (VR/I. 216.), netán „*még legalább két évtized tapasztalatára volt szükségem, hogy valamennyire megértsem...*” (VR/I. 356.) ugyanis azt sejtetik, hogy a jelenben e tudás immár az elbeszélő birtokában van, s így a visszatekintőlegesség biztonságával képes rögzíteni az odavezető út stációit.²

A *Világoló* részletek a lét megértését vagy félreértését gyakran nyelvi érzékelésként azonosítja, amit például édesanyja emlőrákja kapcsán az emlő és a tömlő szavak hasonló hangzásán nyugvó összekapcsolásával jellemez az elbeszélő: „*Emlő. Tömlő. Ettől a két szótól még sokáig, nagyon sokáig elfogott a rettegés. Anyámnak sem mellrákja, hanem emlőrákja volt. Tömlőrákja. Ami tartósította az animális jelenségek által kiváltott infantilis rettegést. Néha veszélyesen csúszik össze a nyelvértelmezés és a létértelmezés.*” (?) – Hiányzó hiv.

Ez a példa a memoárban rögzített számos hasonló nyelvi konfliktus csupán egyetlen apróbb leírása. Hiszen az elbeszélő már egészen kisgyerekként szavak, fogalmak ilyesféle nemértésével bajlódott, főleg az összetett szavak ellentmondásos összekapcsolása, önálló jelentéshorizontba történő egyesítése okozott számára gondot: „*Tulajdonképpen a mai napig kemény küzdelmet folytatok olyan szavak megértéséért, amelyeket mások gondtalanul használnak.*” (VR/II. 144.)

Innen nézvést természetesnek mondható, hogy a szavak jelentésrögzítésének, fogalmi, racionális értelmezésének, a nyelv valóságba történő visszavezetésének problémája tulajdonképp a memoár egészét meghatározó létértelmezési kérdésként jelentkezik. Sőt, részint lázadásként is, hiszen a nyelvi struktúrák félremagyarázásának, elcsúszásának, kimozdításának gyakorlatában a bennük hordozott ideológiákkal szembeni kétely is megjelenik: „*a szavak újraértelmezésével a saját historikusan preformált tudásomnak álltam ellent*” (VR/I. 191.).

A fogalmi rögzítés helyett – amint az iménti példa is mutatta – a szavak hangalaki, képi vagy érzelmi asszociációkon nyugvó megértési kísérlete egy olyan nyelvi, hermeneutikai probléma alanyává teszi az elbeszélőt, amely kizárja őt a fogalmi úton problémamentesen hozzáférhető valóságból: a nyelvi idegenség a világban való otthontalansággá alakul.

Csak két jellemző példa erre a számtalan hasonló közül.

A gyermek elbeszélő számára pl. a „kitartott nő” fogalma egy a mélység fölé kitartott nő ijesztő képeben vizualizálódik és értelmeződik (ami alkalmat nyújt az elbeszélőnek, hogy saját, hasonló gyermekkori élményét elevenítse fel e fogalommal kapcsolatban, mikor tudniillik vele tette ezt egy idegbeteg cseléd), a „cionizmus” értelmét pedig a ciánnal való kapcsolatban véli érzékelni (ami kapcsán a dédapa öccse és a cionisták ösátyja, Herzl Tivadar közt lezajlott beszélgetés elevenítődik meg).

Ezekből a példák közül az is kitűnik, hogy a képi vagy hangulati képzettársítások nyomán keletkező gondolatfolyam egyúttal a memoár emlékezősszerkezetét is intenzíven befolyásolja. A különböző terek és idők, távoli események, személyek, eltérő kulturális és társadalmi tömbök leírásai, elemzései, az egymáshoz kapcsolódó emléknymok foltjai gyakran az efféle érzéki asszociációkból párolognak elő, a képi vagy a hangalaki logika, s nem az időrend okozatiságának utasításait követve. A *Világoló* részletek által konstruált emlékeztetőfolyam szembevető sajátossága, hogy térszerű, e tekintetben az ars memorie

2 Ennek némiképp ellentmondani látszik a memoár címe, amely csak „részletek” világlásáról beszél, illetőleg az alcímben szereplő „emléklapok” szó, ami szintén a töredezettség, szaggatottság, az elbeszélhetőség és a tudás folytonossághiányait jelzi. Innen nézvést a szövegben oly sokszor hangoztatott megértés talán a nemértés szörnyű megértésének drámájáról tudósíthat.

emlékezésművészetének kifinomult ógörög technikáit idézi, s azokat a szellemi versengéseket, melyek során a jelöltnek az elmében felépített óriási memóriapalota távoli helyiségei közt kellett megtalálni a legrövidebb átjárásokat. Az emlékalakzatok elraktározásának ez a térbeli gyakorlata tulajdonképpen lehetővé tette a memóriapalota bármely helyiségének bármely, akár a legtávolabb eső „szobával” történő villámgyors összekapcsolását. Hasonló elven működik a nádasi memóriatár is, ahol egy-egy fogalmi emléknym újabb és újabb távoli emlékeket von magához, s az „emlékszobák” közt történő szédítő cikázás, vagy éppen lassú séta eredményeképp végül kirajzolódik az emlékezés terének topográfiája. De nem csak a nyelv, a fogalmi gondolkodás kibillentése az, ami az emlékezés topikáját formálja. Az elbeszélő számára a nyelvhasználat mellett legalább ennyire fontos szerepet töltenek be a megismerést illetően az ízek, illatok, szagok is, amelyek szintén az emlékezés sarokpontjaiként hívják elő és kapcsolják össze az emlékfoltokat, rendezik az emlékezés topográfiáját, asszociációs rendjét. A por szaga az ostromlott városban, a hullák illata, a gyermekkori selyemcukor íze, a nyilvános WC-k bűze, testszagok, kipárolgások és egyéb érzéki benyomások analízise mind a megismerést, az emlékezést, a dolgok elrendezését segíti elő. Ezek a hangsúlyosan nem optikai létviszonyulások – ahogy már a *Párhuzamos történetekben* is – háttérbe szorítják a „látás” szervi funkcióját, ami a nyugati metafizikában Platón óta a racionális megismerés domináns metaforájaként működik. Nádas emlékezője a testen, az érzékszerveken keresztül próbálja korrigálni, pontosítani és teljesebbé tenni a látással, a fogalmi megértéssel hozzáférhetetlen jelenségvilágot. A *Világlo részletek* emlékezőtechnikája ezen a ponton egyértelműen a prousti módszert követi, hiszen *Az eltűnt idő nyomában* emlékfolyamát szintén a hallás, a szaglás, az ízlelés és a tapintás benyomásai szervezik elsősorban. Az emlékezet archívumát mindemellett a belső rímek, párhuzamok, asszonáncok, ellentételezések finoman szerkesztett ritmusa is szabályozza. A jelenetek, események, emlékképek áradása ebben az összhangzatban egymással dialogizáló szólamokká áll össze, amelyek kölcsönösen értelmezik, magyarázzák egymást, összefüggő viszonyrendben láttatva a személyes és a kollektív történelem mélyszerkezetét. Csak néhány példa. A kisfiú megvádolása a francia rokon kislánnyal történő erőszakoskodással így a háttérben zajló koncepciós perek történelmi kulisszájára rimel, az úri házaknál szolgáló mosónők feladatainak részletes leírása a foltok, testnedvek, árulkodó nyomok eltüntetésének részletekbe menő leírásával a memoár pszichoanalitikus látásmódjának és módszerének metaforikus ismétléseként olvasódik (VR/I. 602–604.), amiképp a képtörödékek, szakadozott képfoszlányok előhívásának, rekonstrukciójának fényképészeti módszerét ismertető rész szintén a mű emlékezőmechanizmusának kicsinyítő tükre, belső ismétlése. Ennek egyik mondata akár az emlékező narratívát esztétikai formába kényszerítő szerző önvallomásaként jellemezheti a *Világlo részleteket*: „Kicsit mindig szépítettem az arconásokon, hogy a hátramaradottaknak kellemes legyen, de azért úgy, hogy a képből kihámozható karakter realitása se vesszen el.” (VR/I. 76.) De egymásra rimel a szülők párhuzamos bukástörténete, illetve az elbeszélő testi betegségeinek és nyelvi-hermeneutikai zavarainak motívumsora is, a nyilas és a kommunista hatalom elvileg különálló történelmi terei közt pedig a verőlegények rendszereken átívelő azonossága teremt jelzett módon kapcsolatot (VR/II. 92.).

Az így felépülő emlékeztár egyszerre demonstrálja, analizálja, problematizálja a maga működését, és jellemzi ehhez való viszonyát, miközben döbbenetes erejű olvasókönyvként tárja elő a kelet-európai történelem közel- és félmúltjának kollektív és személyes traumáit. E tekintetben – amennyiben tehát nemzeti, történelmi önismeretünk, kelet-európaiságunk elképesztően gazdagon rétegzett archívumának tekintjük – a *Világlo részletek* inkább látható az 1986-os Esterházy-mű, a *Bevezetés a szépirodalomba* párdarabjának, mint az ugyanazon évben megjelent, s az Esterházy-kötettel reflexszerűen együtt emlegetett *Emlékiratok*

könyve. (Szétút énregényként, térségi családregényként pedig a HC-vel kerülhet szorosabb összefüggésbe.)

Talán emiatt vagyok hajlamos Nadas memoárjának egy passzusát a *Bevezetés...*-re utaló *hommage*-ként is olvasni. A *Világló részletek*nek arra a néhány oldalára gondolok, amely a szerző születése napját, 1942 októberének egyik „napfényes szerdáját” súlyos történelmi események metszéspontjaként, pillanataként láttatja. A dokumentumok, újsághírek, tudósítások pontos tanulmányozása után leírásra kerülő események – Kállay aláír egy rendeletet a zsidó főbérlokok jogainak korlátozásáról, a doni arcvonal hadihíreinek taglalása, francia ellenállók egy csoportjának letartóztatása és Birkenauba szállítása, Anna Frank naplójából néhány aznapi bejegyzés felidézése, a mizoczi mészárlás lidérces leírása stb. (VR/I. 379–387.) – az „én” világrajövetelét e rettenetes történelmi összefüggéshálóba helyezve jelzi a személyiség történelmi meghatározottságának borzasztó súlyát. A *Bevezetés...*-ben az *Egy nehéz nap éjszakája* című szöveg az 1950. április 14-i (azaz Esterházy születése napján megjelent) újságcikkekből összemontírozott-ollózott írás, ahol szintén a születő „én” és az őt mintegy kitermelő, majd formáló kulturális, ideológiai tér egymásra utaltsága ábrázolódik, ott ironikus keretezettségben.

A laza illesztésű szövegdarabok viszont mindkét esetben egy későbbi tudás által befolyásolt és átszínezett emlékezőformát teremtenek, egy már megmunkált világ képzetét vetítik vissza az eredet alapvetően „nyers” pillanatába, amellyel, bármennyire is igyekszik, az emlékező soha nem kerülhet fedésbe. A születés traumája, amely a két szöveg(rész)ben egyképp történelmi teherként íródik az „én” narratívájába, így nemcsak ideológiai, történelmi reprezentációk hordozója lesz, hanem egyúttal megszabja későbbi viszonyulásainak lehetőségfeltételeit, illetve – ahogy Nadas és Esterházy életműve mutatja – befolyásolja az emlékezés szerkezetét is.

A *Világló részletek* egyébként (és ez ismét a *Bevezetés...* emlékezetarchívumát idézheti) a szerző genealógiája mellett saját irodalmi múltját is emlékei terébe vonja. Nagyon izgalmas ugyanis észrevenni, hogyan dolgozza magába a memoár a Nadas-életmű egészének számos emlékezetes motívumát, eseményét, jelenetét. Feltűnik például az *Egy családregény végéből* ismert ház és kert, a kerítés sövényén vágott nyílás, amelyen keresztül Simon Péter a szomszéd gyerekek villájába tudott átmászni, a szomszéd család kitelepítése, azonosítható a fekete-fehér kockás csempe visszatérő motívumának „eredetije”, a Pikler-intézet mintájára megírt átnivelő otthon (ahova az első regény szerint az elbeszélő kerül, a memoár azonban ifj. Rajk Lászlóról meséli ezt el), vagy akár a polgári miliő leírása a *Párhuzamos történetek* Kristóf-szála során, ami itt az elbeszélő azon életszakaszának tereivel azonosítható, amikor szülei halála után nagynénjéhez költözik. A példák sora hosszasan folytatható lenne, természetesen. Tényleg roppant izgalmas a *Világló részletek* egyébként is lenyűgöző jeleneteit olvasva minduntalan felismerni és beazonosítani az életrajz egyes mozzanatainak eddigi szépprózai emléknymait. Ez persze jelentősen gazdagíthatja a Nadas-regények értelmezési tartományait: a memoár-fikció olyan értelmezői keretet kínál fel az életmű (újra)olvasásához, amely az eddigi regényeket egy folyamatosan íródo önéletrajz esztétikai kódokba rejtett soraként láttathatja. Ami persze nem jelenti az eddigi kritikai észrevételek érvénytelenedését, hiszen például az, hogy a *Párhuzamos történetek* polgári családregény-rétege (amint Radnóti Sándor írja *Az Egy és a Sok* című tanulmányában) Déry *Beféjezetlen mondatának* hagyományszálához kapcsolódik, esztétikai-hagyománytörténeti értelemben akkor is helytálló marad, ha a *Világló részletek* annak önéletrajzi eredőjére mutat rá. Dérynek ez a korszakos regénye egyébként az eltérő társadalmi, kulturális, ideológiai beágyazottságú társadalmi rétegek, illetve azok egyes alakjainak lebilincselően plasztikus ábrázolásában Nadas új művével is összefüggésbe hozható. Egy műfaji imitáción át Déry *Ítélet nincs* című visszaemlékezése is felsejlik a *Világló részletek* lapjain.

Mégpedig abban a tragikus fejezetében, amikor az elbeszélő leírja Magda nagynénjének mentális összeomlását, azt a jellemzően kelet-európai pszichés sokkot, amelyet a valóság és az ideál összeegyeztethetetlen kettősségének tartós elfojtása hívott elő. Hogy ugyan pontosan tudta, ismerte a koncepciók perek hátterét, a törvénytelenségek mechanizmusait, a Rajk-per hazugságát – sőt, ezek elfedésében maga is tevékeny részt vállalt –, ugyanakkor valamiféle torz kettős tudat védekező mechanizmusába menekülve mindezt a Párt, az Eszme iránti lojalitás, a jövőbe vetett hit megingathatatlan ideológiai bizonyosságával próbálta – sikertelenül – zárójelezni. E kettős könyvelés fenntarthatatlan konfliktusa vezet el számára a szorongással teli, álmatlan éjszakákhoz, önazonossága megkérdőjeleződéséhez, amikor rájön, *„elhibázta az életét, azt azonban nem tudta volna megmondani, hogy miként hibázta el, vagy mivel hibázta volna el és mikor hibázta el”* (VR/II. 89.). Ezeken a lidérces éjjeleken lépnek elő azoknak a holtaknak az árnyai, régi barátai, elvtársai a mozgalomból, akiknek a haláláért felelősnek érzi magát, és akikkel úgy érzi, elszámolnivalója lenne (VR/II. 90–92.). Drámája többek között abban rejlik, hogy nem áll rendelkezésére az a nyelv, amelyen keresztül ezek az etikai kérdések egyáltalán megfogalmazhatók lennének. Memoárjában Déry szintén a holtakat idézi elő a feledés homályából, hogy számvetést készítsen saját életéről, ám az Ítélet nincs helyett a visszaemlékezés lehetetlenségéről, a felejtésről szól: az etikai felelősségtől történő eloldozódás (Déry szerint) időseknek kijáró szabadságáról. Nádas ábrázolásában a számvetés képtelensége a személyiség drámai meghasonlásaként és szétbomlásaként, Dérynél viszont az emlékezéssel kapcsolatos morális kényszerektől való eltávolodás felszabadító érzeteként jelentkezik – a *Világoló részletek* itt bizonyos értelemben kritikailag viszonyul az idősebb pályatárs emlékiratainak (kétséges) etikai premisszáihoz. (Hasonlóan, mint Nádas Magda emlékiratainak narratívumához.)

Nádas Péter memoárfikciója elképesztően sok szálát, réteget mozgat, számtalan irányból reflektálja saját megszólalását, vet számot irodalmi elődeivel, történelmi és kulturális beágyazódásaival, a személyes és a kollektív identitás kérdéskörével. Miközben, egyáltalán nem mellékesen, egyszersmind újraolvastatja velünk az *Egy családregény végét*, az *Emlékiratok könyvét* és a *Párhuzamos történeteket* is.